Dumitru DRAICA

Şcoala Ardeleană şi lupta pentru unificarea limbii şi instituirea ortografiei româneşti (cu referire la Ion Budai Deleanu, 1760-1820)

D.D. – dr. conf. univ., Universitatea din Oradea. Arie de preocupări ştiinţifice: lingvistica generală, dialectologia, ortografia românească.

Despre Şcoala Ardeleană. Reprezentanţii ei au fost mai mult teoreticieni decât practicieni ai ideii latiniste. Fundamentând şi promovând în teorie purismul, nu s-au gândit să schimbe limba, în aplicarea practică. Purismul lor se rezuma, mai mult, la domeniul teoretic; pentru ei purismul era instrumentul capabil să realizeze unitatea limbii, să apere interesele naţiunii române, constituind totodată o expresie, o formă de manifestare a luptei politice naţionale, într-o epocă în care ţinta adversarilor era contestarea romanităţii poporului român şi a latinităţii limbii române.

Aproape toţi învăţaţii Şcolii Ardelene au fost autori de ortografii, gramatici şi dicţionare. Ortografia reprezenta domeniul în care lipsa de unitate era mai pronunţată şi unde diversitatea şi fluctuaţiile erau mai numeroase. „Ortografia reprezenta pentru ei nu numai totalitatea regulilor prin care se stabilea scrierea corectă a cuvintelor româneşti” în vederea unificării limbii, „ci şi un mijloc important pentru a demonstra originea latină a limbii române” [1]. Acţiunea de unificare a limbii, în domeniul ortografiei, trebuia să rezolve problema alfabetului şi cea a elaborării nor-

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

melor ortografice. Dezideratul unificării impunea, în primul rând, înlocuirea alfabetului chirilic şi adoptarea alfabetului latin. „Corifeii Şcolii Ardelene au intuit că introducerea alfabetului latin în scrierea limbii române însemna o etapă decisivă în procesul de realizare a unităţii limbii literare” [2].

Lucrările marilor cărturari ardeleni sunt importante nu numai ca mişcare pentru redeşteptarea naţională, demersul lor trebuie apreciat şi din interiorul lingvisticii româneşti, căci discuţiile în problema ortografiei s-au mutat, odată cu ei, pe terenul ştiinţific al faptelor şi principiilor. Constatând că rostirea este foarte diversă, ei au încercat, în primul rând, unificarea scrierii, la baza căreia au pus principiul etimologic (redarea sunetelor limbii române prin acele semne sau combinaţii de semne din alfabetul latin, care marcau în scris etimonul sunetelor româneşti „derivate”); unele dintre soluţiile propuse de ei s-au impus, ca de exemplu: *ce, ci, ge, gi, che, chi, ghe, ghi.*

Învăţaţii Şcolii Ardelene au făcut unele concesii şi în privinţa folosirii slovelor în cărţile bisericeşti. Ei considerau că este important nu numai cu ce litere să se scrie limba română, ci şi cum să se scrie cu ajutorul alfabetului latin, acţiunea de unificare a limbii trebuia, astfel, desfăşurată şi în domeniul ortografiei.

Cărturarii din această perioadă şi-au dat seama că adevărata cauză a diversităţii scrierii era lipsa unei ortografii, fapt sesizat şi de Constantin Diaconovici-Loga: „...pentru lipsa ortografiei, câţi scriptori până acum au tipărit vreo carte românească, întru atâtea feluri, după care cum s-au priceput au luat a scrie, mulţi cu destule sminte” [apud 3].

Elaborarea normelor ortografice punea problema adoptării unui principiu ortografic, cel fonetic nefiind acceptat, pentru că aplicarea lui ducea la diversificarea scrierii. Echivalentul purismului, ca mijloc pentru unificarea limbii în domeniul ortografiei, era etimologismul. Elaborarea unei ortografii unitare avea la bază principiul etimologic, împărtăşit de toţi cărturarii vremii. Etimologismul era „un mijloc de afirmare a poporului român ca popor latin” [4], contribuind şi la dovedirea originii latine a limbii române. Prin ortografia etimologică pe care o promovau învăţaţii Şcolii Ardelene, aceştia urmăreau să salveze „substanţa eclipsată a cuvintelor româneşti” [5].

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

Ion Budai Deleanu. Ocupă un loc de seamă în galeria personalităților complexe ale secolului al XIX-lea din cultura românească. A fost preocupat de crearea unei limbi literare moderne, care să aibă la bază limba scrierilor bisericești, fiind în acest fel precursorul lui Ion Heliade Rădulescu. Propunea reforma ortografiei limbii române prin adoptarea alfabetului latin, ordonarea după reguli gramaticale și fixarea unor norme precise pentru limba scrisă. Mai recomanda o selecție riguroasă a termenilor, prin acceptarea celor cu o largă circulație internațională, și eliminarea regionalismelor. Cerea înlocuirea termenilor de origine maghiară, turcă, slavă, greacă, albaneză cu sinonime latinești, dacă sunt, în general, cunoscute, îndepărtându-se, astfel, de purismul exagerat al reprezentanților Școlii Ardelene. Ion Budai Deleanu a susținut, înaintea lui Petru Maior, că limba română este continuatoarea latinei populare vorbite în Dacia, subliniind rolul substratului autohton în formarea unei limbi noi.

A luat, de timpuriu, contact cu ideile înaintate ale filozofiei luminilor, cunoscându-i, la Viena, pe Micu, Șincai și Maior, însușindu-și o solidă cultură umanistă. Scrierile sale, cuprinse în peste 20 de volume, rămase, din păcate, aproape toate în manuscris, tratează domenii dintre cele mai diverse, de la drept, pedagogie, istorie, până la etnografie, lingvistică, literatură.

Activitatea lingvistică. Numele lui I. B. Deleanu este amintit, cel mai adesea, în ansamblul mișcării erudite a Școlii Ardelene, care ocupă un loc deosebit de important în istoria culturii românești, prin lucrările reprezentanților săi. Scrierile lui afirmă opiniile generale ale Școlii Ardelene, I. B. Deleanu fiind unul dintre cei mai înflăcărați adepți ai acesteia.

Opera lingvistică a lui Ion Budai Deleanu, de peste 40 de ani, încearcă să ne demonstreze latinitatea limbii române; la nivelul structurii ei fonetice, morfologice și lexicale, el aduce contribuții originale, rezumându-și preocupările la problemele limbii române. Ca și contemporanii săi, susținea descendența limbii române din latină, deosebirea dintre elementele autohtone ale limbii și cele străine, necesitatea alcătuirii unei limbi literare prin reforma ortografică, prin normarea limbii și prin îmbogățirea vocabularului. Cerea cu insistență o ortografie etimologică în scrierea limbii române, a fost admiratorul lui Samuil Micu,

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

al latinismului etimologic, principiile ortografice ale lui Micu servindu-i drept călăuză, atunci când şi-a întemeiat propria ortografie. Este printre primii care afirmă descinderea limbilor romanice din latina populară, prezentând şi importanţa limbilor băştinaşe în formarea noilor limbi; lui îi datorăm primele tabele comparative între limbile romanice şi limba română; este primul lingvist care face o investigaţie etimologică ştiinţifică a vocabularului şi a structurii gramaticale a limbii române.

Activitatea sa lingvistică este vastă, devenind preocuparea majoră a existenţei lui I. B. Deleanu, chiar dacă s-a rezumat la cercetarea istorică şi descriptivă a limbii române. Din păcate, nu a reuşit să finalizeze decât trei mari lucrări: un dicţionar român-german şi două gramatici ale limbii române, rămânându-i neterminate multe studii istorice, scrisori, în care problemele referitoare la limba română s-au bucurat de o deosebită atenţie.

Ion Budai Deleanu nu a acceptat unele adevăruri stabilite anterior decât după ce le-a examinat el însuşi, supunându-le unui examen deosebit de critic. El şi-a redactat, pentru prima oară, gramatica în limba latină; întreaga sa operă istorică fiind scrisă în limba latină. Din cele 62 de volume inventariate la moartea sa, 47 erau în latină.

Şi la Budai Deleanu întâlnim tendinţa constantă de a apropia limba română de formele ei arhaice. Latina fiind considerată forma desăvârşită a limbii române, era necesară ordonarea sistemului gramatical, introducerea neologismelor şi eliminarea unor termeni, care nu erau de origine latină. Era stăpânit în permanenţă de rigoarea normei literare, susţinea introducerea ortografiei latine, singura în măsură să permită scrierea corectă a limbii noastre.

Ion Budai Deleanu a încercat să demonstreze originea noastră romană cu argumente de ordin lingvistic. Astfel, în *Prefaţa* la *Fundamenta grammatices linguae romaenicae* (1812) şi în capitolul al III-lea din *Introducerea* la *Lexicon* (1818), el considera limba română continuatoarea latinei populare vorbite în Dacia, ca şi Petru Maior (S. Micu şi Gh. Şincai considerau că româna are la bază latina clasică). A fost primul lingvist ardelean care a recunoscut direct influenţa traco-dacei asupra latinei, situând la originea limbii române o comunitate de limbă traco-romană. Vorbind despre dialectul traco-roman ca şi despre

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

amestecul limbii latine cu celelalte limbi locale, I. B. Deleanu lăsa impresia că vede în română și în celelalte limbi romanice formațiuni hibride, și nu continuarea unora dintre cele două limbi ajunse în contact.

În *Introducere* la *Lexicon,* scrisă probabil între 1815-1818, se arată interesat de limba contemporană, ocupându-se numai de dialectul dacoromân (considera că limba română are două dialecte principale: dacic și tracic). Alături de Paul Iorgovici, este singurul reprezentant al Școlii Ardelene care afirmă direct lipsa unor deosebiri între cuvintele de origine latină și cele „străine", chiar dacă se referă numai la cele mai importante.

Rămâne în cultura română cel dintâi învățat care s-a ocupat, pe larg, de influența slavă, considerând că aproape 240 de cuvinte din limba noastră au această origine. Este primul cercetător care se oprește și asupra influenței limbilor germanice asupra limbii române. A examinat faptele actuale de limbă din punct de vedere istoric, demonstrând latinitatea vocabularului românesc.

Unificarea limbii române literare. Problema limbii literare l-a preocupat pe corifeul Școlii Ardelene în aproape toate lucrările sale lingvistice. Pe larg însă această chestiune este abordată în *Dascalul românesc pentru temeiurile gramaticii românești* (un comentariu dialogat asupra gramaticii sale scrise în românește). I. B. Deleanu afirma că limba literară de la sfârșitul secolului al XVIII-lea era într-o stare de necultivare, era săracă, rustică, românii scriau fără să respecte regulile gramaticale și foloseau o limbă care nu avea un vocabular corespunzător, o gramatică temeinică și o ortografie regulată.

Crearea unei limbi literare moderne l-a preocupat pe autor, în primul dialog al *Dascalului*.... Pentru constituirea unei limbi cu adevărat literare, era necesară, considera autorul, în primul rând, o reformă a ortografiei, iar necesitatea scrierii limbii române cu caractere latine primea, în sistemul lingvistic al lui I. B. Deleanu, o importanță deosebită. Odată realizată reforma ortografică, era necesară și o ordonare a limbii, prin „aducerea" ei la regulile gramaticale.

Gramatica sa, în două versiuni (una în latină, *Fundamenta grammatices linguae romanicae*..., Liov, 1812 și alta în română, *Temeiurile gramaticii românești,* 1815, rămasă în manuscris), *Dascalul românesc pentru teme-*

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

iurile gramaticii românești (comentariu neterminat al scrierii precedente), precum și prefața *Lexiconului,* sintetizează concepția autorului asupra originii și structurii limbii române. Ion Budai Deleanu a încercat să creeze și o terminologie modernă și să facă abstracție de rezultatele obținute până atunci de gramaticienii anteriori. *Fundamenta grammatices*... rămâne una dintre cele mai valoroase lucrări lingvistice românești din prima jumătate a secolului al XIX-lea și este cea mai sistematică dintre gramaticile care au precedat-o pe cea a lui Heliade.

În *Temeiurile gramaticii românești,* ideea care apărea clar și frecvent era fixarea unor norme precise pentru limba vorbită și cea scrisă; alături de necesitatea adoptării scrierii cu litere latinești, I. B. Deleanu considera limba latină ca formă desăvârșită a limbii române.

Această lucrare întregește *Fundamenta grammatices*... în ceea ce privește terminologia gramaticală și preocupările de cultivare a limbii fiind evident că Ion Heliade Rădulescu tindea spre o expunere clară și ordonată a materiei și spre cultivarea unei terminologii științifice.

Instituirea unei ortografiei românești. Propunerile de reformă a scrierii tradiționale au făcut din Ion Budai Deleanu un precursor al lui I. H. Rădulescu, care înțelegea, mai târziu, că adoptarea alfabetului latin trebuia făcută în etape, și nu printr-o măsură bruscă. Astfel, ortografia latinească, pe care I. B. Deleanu o avea în atenție, aducea mai multe modificări scrierii tradiționale, el adoptând scrierea etimologistă, un etimologism intransigent. Etimologismul său își găsea o justificare în modul cum erau scrise și alte limbi europene, justificarea latinismului ortografic fiind făcută și prin invocarea unor situații similare, în alte limbi.

De altfel, *Temeiurile gramaticii românești* (1815) încep cu un capitol de fonetică și cu o expunere a sistemului de scriere a sunetelor, dar și cu un proiect de reformă ortografică, cu litere latinești. Discutarea noii ortografii propuse trebuia pornită de la prezentarea, pe care o făcea autorul, alfabetului chirilic, descriind fiecare literă în parte, confundând însă litera cu sunetul. Principalul scop al reformei sale ortografice îl reprezintă adoptarea scrierii cu litere latine, însă o ortografie conformă spiritului limbii trebuia să îndeplinească mai multe condiții și să corespundă tuturor regulilor gramaticale. Adoptarea grafiei cu alfabet latin

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

nu se putea face fără învingerea unor dificultăți, cauzate de tradiționalismul oamenilor simpli și conservatorismul locuitorilor din cele două principate dunărene.

Dar sistemul ortografic preconizat de I. B. Deleanu s-a caracterizat printr-o lipsă de unitate și de consecvență, reprezentând partea cea mai controversată a creației sale. Inconsecvențele autorului se explică și prin faptul că, de-a lungul vieții, a căutat mereu să modifice sistemul ortografic, tinzând spre îmbunătățirea lui permanentă. Limba română putea fi scrisă mai corect, folosind litere latinești, lucru ce va fi demonstrat de generațiile următoare, care vor reacționa împotriva etimologismului și care, în scrierea limbii române, vor fi adepții principiului fonetic.

Aproximativ în același timp în care Consilierul chesaro-crăiesc de la Lemberg își redacta *Temeiurile gramaticii românești* și *Dascalul românesc...*, Gheorghe Constantin- Roja publica, la Buda, *Măiestria ghiovăsirii românești cu litere latinești, care sunt literele românilor cele vechi.* Autorul susținea, printre altele, introducerea alfabetului latin în scrierile laice și păstrarea alfabetului chirilic în scrierile bisericești, arătând că numai în aceste condiții și copiii românilor vor putea învăța în școală două alfabete, așa cum se învăța în Rusia și în Austro-Ungaria, fără să se întâmpine mari greutăți.

I. B. Deleanu considera că „limba română trebuie să fie scrisă cu litere latine adaptate spiritului limbii" [6], atrăgând atenția că „nu gramatica ortografiei, ci ortografia trebuie să urmeze gramaticii" [7]. Păstrând unele exagerări latiniste, este adeptul etimologismului, admițând lexicul regional, dacă acesta provine direct din latină.

Activitatea practică reformatoare a Școlii Ardelene, în ceea ce privește limba română, a fost urmarea firească a identificării structurii ei latine și a înrudirii cu celelalte limbi romanice. Prima reformă, pe care a întreprins-o, a fost cea a scrierii, și anume, adoptarea alfabetului latin în locul celui chirilic, folosind însă o ortografie etimologist-latinizantă, pe care, cu toate eforturile de aproape un secol, nu a reușit să o impună. Reprezentanții Școlii Ardelene, utilizând ortografia etimologică, nu au înțeles să schimbe și pronunțarea cuvintelor. Scrierea etimologistă a latiniștilor nu a urmărit să schimbe pronunțarea, ci să dovedească, prin

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)

forma scrisă, originea latină a cuvintelor, structura gramaticală a limbii române şi unificarea acesteia. Sarcina unificării scrierii cu ajutorul alfabetului latin şi al principiului etimologic impunea elaborarea unei ortografii unitare, mulţi învăţaţi ardeleni elaborând astfel de ortografii (S. Micu, Gh. Şincai, P. Maior, I. B. Deleanu, R. Tempea, U. Nestorovici, C. D.-Loga...).

Reprezentanţii Şcolii Ardelene au preconizat ca factor important, în vederea unificării limbii, crearea unei societăţi sau academii, iar cele două iniţiative, întemeierea „Societăţii filosofeşti a neamului românesc în mare Principatul Ardealului", din 1795, şi a „Societăţii pentru cultivarea limbii române", 1808, se înscriau pe această linie, trebuind să răspundă scopului respectiv.

Note

1. A. Nicolescu, *Şcoala ardeleană şi limba română*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1971, p. 129.
2. *Ibidem*, p. 136.
3. *Ibidem*.
4. D. Macrea, *Studii de lingvistică română*, EDP, Bucureşti, 1970, p. 63.
5. Lucian Blaga, *Gândirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 138.
6. Ion Budai Deleanu, *Scrieri lingvistice*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1970, p. 50.
7. *Ibidem*, p. 181.

BDD-A20697 © 2014 Revista „Limba Română"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.42 (2026-11-16 04:50:51 UTC)